



І.Й. СНИГУР,
кандидат юридичних наук
(Головне науково-експертне
управління Апарату
Верховної Ради України)



О.В. МЕЛЬНИК,
кандидат юридичних наук,
доцент
(Головне науково-експертне
управління Апарату
Верховної Ради України)

ОБМЕЖЕННЯ НАУКОВОЇ ТА ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ: АНАЛІЗ АНТИКОРУПЦІЙНИХ НОВЕЛ

Ключові слова: *корупція, попередження корупції, державні службовці.*

Нині не викликає сумніву той факт, що корупція становить серйозну перешкоду на шляху прогресивного розвитку українського суспільства. Адже за останніми даними Міжнародної правозахисної організації «Транспаренсі Інтернешенал» рівень корупції в Україні оцінено як найгірший серед 69 країн світу [19].

Як відомо, корупція — явище соціальне і багатоаспектне, тому масштаб проблеми потребує комплексного підходу до її розв'язання, дослідження проблем протидії та подолання корупції у всіх її проявах [21; 22]. Різні аспекти протидії корупції досліджували такі вітчизняні науковці, як Л.І. Аркуша, О.О. Дудоров, Д.Г. Заброта, М.І. Камлик, В.С. Лукомський, М.І. Мельник, Є.В. Невмержицький, С.С. Рогульський, О.В. Терещук, М.І. Хавронюк та інші. Чимало кроків на шляху подолання корупції зроблено вітчизняними законодавцями. В Україні вже три рази діє спеціальний закон [5], антикорупційні норми містяться також у законодавстві про державну службу. На роз-

гляді Верховної Ради України знаходяться проекти кількох базових законодавчих актів, спрямованих на врегулювання питань з розв'язання конфлікту інтересів на державній службі, формування правил етичної поведінки державних службовців, здійснення фінансового контролю за доходами та видатками осіб, уповноважених на виконання функцій держави тощо [9; 10; 11]. У 2009 р. Верховною Радою України було ухвалено низку законодавчих актів, які істотно змінили правове регулювання сфери протидії корупції. Зокрема, 11 червня 2009 р. прийнято Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» (далі — Закон № 1506-VI), який має стати базовим антикорупційним законом. Адже з введенням його в дію з 1 квітня 2010 р. втрачає чинність Закон України «Про боротьбу з корупцією».

Аналіз новітнього антикорупційного законодавства, зокрема і згаданого Закону № 1506-VI, дозволяє зробити висновок про непослідовність законодавців у питаннях протидії корупції та істотні прогалини і ко-

лізії у правовому регулюванні цієї сфери. Достатньо зауважити, що відносно Закону № 1506-VI лунають пропозиції щодо необхідності внесення до нього змін та навіть доцільності зупинення його дії [8; 12]. Закон № 1506-VI уже зазнав критики з боку вітчизняних юристів [20], а Пленум Верховного Суду України у своїй Постанові від 27 листопада 2009 р. [4] поставив під сумнів конституційність нових антикорупційних законів.

Не маючи можливості розглянути всі недоліки нового антикорупційного законодавства в межах цієї статті, зупинимось на деяких передбачених Законом № 1506-VI обмеженнях, що спрямовані на запобігання корупції, а саме: на обмеженні права державних службовців здійснювати наукову та викладацьку діяльність (п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону). Зауважимо, що наведені у статті міркування авторів цілком прийнятні для обґрунтування неправомірності обмеження інших видів діяльності, про які йдеться у п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону № 1506-VI (творчої діяльності, медичної практики тощо), що здійснюються не лише державними службовцями, але й іншими суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення.

У цій публікації автори ставлять за мету з'ясувати обґрунтованість та правомірність обмеження наукової та викладацької діяльності державних службовців як заходу запобігання корупції, передбаченого Законом № 1506-VI.

У зв'язку з поставленою метою висуваються наступні завдання: довести, що наукова та викладацька діяльність державних службовців не має корупційного характеру, а її обмеження суперечить конституційним приписам та порушує конституційні права громадян; обґрунтувати, що залучення державних службовців до наукової та викладацької діяльності забезпечує реалізацію такого базового принципу освіти, як інтеграція з наукою і виробництвом; запропонувати спосіб законодавчого врегулювання проблеми обмеження викладацької та наукової діяльності державних службовців.

Прийнятий Верховною Радою України Закон № 1506-VI мав на меті створення ефективної системи запобігання та протидії корупції в публічній і приватній сферах суспільних відносин. Серед іншого ним встановлено чимало обмежувальних заходів, спрямованих на запобігання та протидію корупції. Наприклад, п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону передбачає, що державним службовцям та іншим особам, уповноваженим на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування, забороняється займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту, що здійснюються в позаробочий час) безпосередньо або через інших осіб, якщо інше не передбачено законом.

Основне завдання обмежень, встановлених ст. 4 Закону, полягає у запобіганні конфлікту інтересів — державних (суспільних) та особистих (приватних). Умовою застосування попереджувальних заходів є юридичні презумпції, реальні припущення про можливість вчинення правопорушення тим чи іншим суб'єктом, стосовно якого такі заходи застосовуються [20, 86—87].

Незважаючи на те, що діяння, перераховані у ст. 4 Закону, визначаються лише як «обмеження, спрямовані на запобігання та протидію корупції» [13], Кодексом України про адміністративні правопорушення (ст. 212²⁴) передбачена адміністративна відповідальність осіб, визначених у п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону (особи, уповноважені на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування), за виконання роботи за сумісництвом (крім викладацької, наукової, творчої роботи або медичної практики у позаробочий час) [2]. Тобто виконання зазначених видів робіт у робочий час указаними суб'єктами визнається адміністративним правопорушенням. Крім того, такі особи не лише притягаються до адміністративної відповідальності на підставі згаданої вище статті Кодексу України про адміністративні правопорушення,

але й до дисциплінарної. Відповідно до ст. 19 Закону, яка регламентує особливості звільнення з роботи осіб, які вчинили корупційні правопорушення, згадані особи підлягають звільненню з відповідних посад у триденний строк з дня набрання рішенням суду законної сили, якщо інше не передбачено законом [13]. Отже, відповідно до положень Закону № 1506-VI порушення обмежень щодо виконання роботи за сумісництвом визнається корупційним правопорушенням, з чим не можемо погодитися.

Виходячи зі змісту ст. 1 Закону № 1506-VI, невід'ємною ознакою корупції є «використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди...» [13]. Проте за своєю природою *викладацька, наукова, творча діяльність* (незалежно від того, у робочий чи позаробочий час вона здійснюється) *не є корупційною*, оскільки при її здійсненні *не використовуються службові повноваження*.

Необхідно звернути увагу, що Конвенція ООН проти корупції 2003 р., на реалізацію положень якої спрямовано Закон № 1506-VI, не вимагає від державучасниць категоричної заборони виконувати будь-яку іншу роботу державними посадовими особами, а передбачає запровадження лише їх обов'язку надавати відповідним органам відомості про позаслужбову діяльність, заняття, інвестиції, активи та про суттєві дарунки або прибутки, у зв'язку з якими може виникнути конфлікт інтересів стосовно їхніх функцій як державних посадових осіб (ч. 5 ст. 8) [17].

У цьому контексті доречним буде зауважити, що законодавство інших країн у цілому передбачає адекватну зазначеній вище нормі практику. Наведемо для прикладу Чехію, де законодавець надав право державним службовцям займатися науковою, викладацькою, іншою творчою діяльністю та медичною практикою. Зокрема, у § 65 Закону Чехії «Про службу» цей перелік конкретизований і серед таких видів діяльності названо: педагогічну, викла-

дацьку, літературну, експертну, перекладацьку діяльність [18, 82].

Якщо розглянути як приклад трудові правовідносини між вищим навчальним закладом та державним службовцем, який займається викладацькою діяльністю у ньому, то, очевидно, що йдеться про реалізацію конституційних прав особи на працю та на свободу наукової творчості. Здійснення трудової діяльності передбачає не лише відповідного оформлення трудових правовідносин між працівником і власником або уповноваженим ним органом, але й отримання законної винагороди за виконану роботу. Дохід, який отримує державний службовець від наукової та викладацької діяльності, є законним, він підлягає щорічному декларуванню [15]. На даний час здійснення викладацької діяльності на безоплатній основі та без оформлення трудових відносин вітчизняним законодавством не дозволяється. Отже, передбачене п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону обмеження по суті позбавляє державних службовців можливості здійснювати викладацьку діяльність. Адже така діяльність обов'язково є оплатною, тому навіть за бажанням займатись нею безоплатно державний службовець не зможе цього зробити. Крім того, з цілком зрозумілих причин викладацька діяльність можлива лише у робочий час.

Конституція України закріплює право кожного на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ч. 1 ст. 43). Відповідно до ч. 1 ст. 54 Основного Закону України громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Стаття 64 Конституції України передбачає, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Крім того, при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних

законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22 Конституції України).

Аналіз низки конституційних норм дає підстави дійти висновку, що обмеження права на працю шляхом заборони поєднувати свою службову діяльність з іншою роботою (крім викладацької, наукової та творчої роботи) поширюється на досить вузьке коло осіб. При цьому, якщо народні депутати України та професійні судді можуть займатися викладацькою, науковою та творчою роботою в будь-який час, то члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади — лише у позаробочий час (ч. 2 ст. 78, ч. 1 ст. 120, ч. 2 ст. 127 Конституції України). Абсолютна заборона займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю поширюється також на Президента України (ч. 4 ст. 103 Конституції України) [3].

Натомість аналіз Закону № 1506-VI (у співвідношенні з конституційними приписами) свідчить, що коло суб'єктів, на яких поширюється заборона поєднувати основну роботу з іншою діяльністю (викладацькою, науковою, творчою тощо) у робочий час, є необґрунтовано розширеним. Це не лише посадові особи органів державної влади і органів місцевого самоврядування, але також особи, зазначені у пунктах 1—3 ч. 1 ст. 2 (особи, уповноважені на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування; особи, які для цілей цього Закону прирівнюються до вищезазначених осіб; особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або особи, спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків в юридичних особах, а також фізичні особи — підприємці) [13].

Конституція України гарантує право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів

місцевого самоврядування обмежується законом (ч. 1 і 2 ст. 42 Конституції України). Необхідно зауважити, що обмеження, передбачені п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону № 1506-VI, поширюються на значно ширше коло осіб, а не лише посадових осіб органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Зважаючи на те, що ч. 2 ст. 42 Конституції України конкретно визначає перелік осіб, щодо яких законом може бути встановлено обмеження права займатися підприємницькою діяльністю, розширення цього переліку не буде узгоджуватися з вищезгаданими приписами ч. 1 і 2 ст. 42, а також положенням ч. 3 ст. 22 Конституції України, за яким при прийнятті нових законів не допускається звуження обсягу існуючих прав і свобод [3].

Відповідно до ч. 2 ст. 8 Конституції України закони України та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй, тому ними не може бути встановлено обмежень, які не відповідають конституційним приписам [3].

Одним із базових принципів освіти, закріплених у чинному законодавстві, є інтеграція з наукою і виробництвом (ст. 6 Закону України «Про освіту») [16]. Зміст цього принципу конкретизується у Законі України «Про вищу освіту», відповідно до ч. 2 ст. 61 якого наукова і науково-технічна діяльність вищих навчальних закладів забезпечується через залучення до навчально-виховного процесу провідних учених і науковців, працівників вищих навчальних закладів та інших наукових установ і організацій [6]. Проте внаслідок реалізації приписів Закону № 1506-VI (у чинній редакції) навчальний процес не буде належним чином забезпечений кадрами.

Необхідно враховувати, що на сьогоднішній день значна кількість державних службовців, які мають наукові ступені кандидата та доктора наук, прийшли на державну службу з вищих навчальних закладів, наукових установ та організацій. З іншого боку, комплексне поєднання навичок викладацької, досвіду наукової діяль-

ності з набутими на державній службі фаховими знаннями сприяє налагодженню зворотного зв'язку відповідних закладів із висококваліфікованими кадрами, які займають посади в органах державної влади. Зрештою залучення таких фахівців помітно підвищує рівень підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, забезпечує більш якісне надання цими закладами освітніх послуг, забезпечує реалізацію принципу зв'язку теорії з практикою. Не можна заперечувати користь від зазначених видів діяльності також і для самих державних службовців, які підвищуватимуть свою професійну кваліфікацію, що є одним з їх основних обов'язків (абз. 7 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про державну службу») [7].

Один із проєктів, поданий на розгляд до Верховної Ради України, спрямований на внесення змін до ч. 2 ст. 4 Закону № 1506-VI, які скасовують обмеження здійснювати викладацьку, наукову та творчу діяльність посадовими особами органів державної влади і органів місцевого самоврядування виключно в позаробочий час. Проєктом пропонується скасувати згадані обмеження в системі підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [8].

Цілком підтримуємо автора цього законопроєкту, оскільки після введення в дію Закону № 1506-VI організацію роботи вищих навчальних закладів істотно ускладнено. Адже значна кількість вищих навчальних закладів, які здійснюють перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців, орієнтована на залучення до навчального процесу науково-педагогічних кадрів з досвідом практичної роботи. Наприклад, згідно з Типовим положенням про організацію навчального процесу в Національній академії державного управління при Президенті України під час проведення державної атестації випускників НАДУ головами державних комісій з кожної спеціальності призначаються державні службовці (керівники Секретаріату Президента України, Секретаріату Кабінету

Міністрів України, керівники органів виконавчої влади, місцевого самоврядування або їх заступники (за згодою) [8].

Крім того, реалізація положень Закону № 1506-VI суттєво впливає на роботу спеціалізованих вчених рад для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук чи кандидата наук та експертних рад Вищої атестаційної комісії України, фактично створює перешкоди в їх функціонуванні. Адже на практиці склалася ситуація, коли до складу цих рад залучається досить значна кількість провідних науковців, які працюють на державній службі.

Разом із тим, запропонований у згаданому проєкті спосіб законодавчого врегулювання проблеми обмеження викладацької та наукової діяльності державних службовців та інших суб'єктів не зможе вирішити проблему. По-перше, значно звужено коло суб'єктів (посадові особи органів державної влади і органів місцевого самоврядування), щодо яких пропонується скасувати заборону. По-друге, необґрунтовано звужена сфера діяльності, в якій пропонується скасувати обмеження (здійснення викладацької, наукової та творчої діяльності в системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування). Тому достатнім було б із п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону № 1506-VI виключити вказівку на те, що викладацька, наукова, творча діяльність здійснюється лише у «позаробочий час».

Необхідно акцентувати увагу на тому, що на сьогоднішній день трудовим законодавством України врегульоване питання поєднання державної служби з іншою оплачуваною роботою (науковою, викладацькою, творчою тощо). Зокрема, Кодексом законів про працю України закріплено право працівників, які працюють за сумісництвом, одержувати заробітну плату за фактично виконану роботу і уповноважено Кабінет Міністрів України визначати умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій (ст. 102¹) [1; 14].

У чинному законодавстві України визначено перелік робіт, які не є сумісництвом. Передбачено, що усі працівники, крім основної роботи та роботи за сумісництвом, мають право виконувати такі роботи, які відповідно до чинного законодавства не є сумісництвом. Виконання переважної більшості робіт (наукової, викладацької, творчої) допускається в робочий час з дозволу керівника державного підприємства, установи, організації без утримання заробітної плати [14].

Натомість дозвіл здійснювати перераховані види діяльності виключно в позаробочий час фактично унеможливує реалізацію вказаної норми. Якщо окремі види наукової та творчої діяльності можуть здійснюватися у позаробочий час (наприклад, написання наукових праць), то це майже неможливо відносно викладацької діяльності, значна частина якої — це аудиторні заняття (лекційні, практичні, семінарські), що проводяться за розкладом у світлий час доби (крім занять на вечірній формі навчання). У свою чергу робочий день державного службовця триває з 9.00 до 18.00. Тому з 1 квітня 2010 р. (дата, коли Закон № 1506-VI вводиться в дію) залучення

практиків стало фактично неможливим, адже відповідні заклади значно обмежені у часі з урахуванням проведення навчальних занять, експертизи наукових досліджень тощо.

Отже, виходячи з викладеного вище, підсумуємо, що обмеження наукової та викладацької діяльності державних службовців, передбачені Законом № 1506-VI, є необґрунтованими та неправомірними, оскільки: 1) здійснення зазначених видів діяльності не може вважатися корупцією, адже не пов'язано з використанням наданих особі службових повноважень та не має на меті одержання неправомірної вигоди; 2) міжнародно-правові акти та законодавство зарубіжних країн не визнають корупційного характеру за викладацькою та науковою діяльністю (а також творчою та іншими видами діяльності, які належать до категорії так званих «вільних» професій); 3) запровадження передбачених п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону № 1506-VI обмежень призводить до фактичної заборони здійснювати наукову та викладацьку діяльність державними службовцями, що обмежує конституційні права громадян.

Список літератури:

1. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII: станом на 1 січня 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X: станом на 8 грудня 2009 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1984. — № 51.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р.: станом на 1 січня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 листопада 2009 р. № 13 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: Інформаційний сервер Верховного Суду України <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/831FFE6A36B8FFDCC2257682004F05DC?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=831FFE6A36B8FFDCC2257682004F05DC&Count=500> Про боротьбу з корупцією: Закон України від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР: станом на 11 березня 2007 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 34. — Ст. 266.
5. Про вищу освіту: Закон України від 17 січня 2002 р. № 2984-III: станом на 12 березня 2009 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 20. — Ст. 134.
6. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3723-XII: станом на 22 травня 2008 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 52. — Ст. 490.

7. Проект Закону України «Про внесення змін до статті 4 Закону України «Про заходи запобігання та протидії корупції» від 26 листопада 2009 р. № 5379 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=36605
8. Проект Закону України «Про заходи державного фінансового контролю публічної служби» від 14 травня 2009 р. № 4472 [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=35204
9. Проект Закону України «Про конфлікт інтересів у діяльності публічних службовців» від 29 квітня 2009 р. № 4420 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=35136
10. Проект Закону України «Про правила професійної етики на публічній службі та запобігання конфлікту інтересів» від 14 травня 2009 р. № 4420-1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=35203
11. Проект Закону України «Про деякі питання запобігання та протидії корупції» від 17 грудня 2009 р. № 5398 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=36633
12. Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 11 червня 2009 р. № 1506-VI: станом на 11 червня 2009 р. // Офіційний вісник України. — 2009. — № 53. — Ст. 1822.
13. Про затвердження Положення про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій: наказ Міністерства праці України від 28 червня 1993 р. № 43 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
14. Про затвердження форми декларації про доходи, зобов'язання фінансового характеру та майновий стан державного службовця та особи, яка претендує на зайняття посади державного службовця: наказ Міністерства фінансів України від 6 березня 1997 р. № 58 // Офіційний вісник України. — 1997. — № 14. — Ст. 214.
15. Про освіту: Закон Верховної Ради УРСР від 23 травня 1991 р. № 1060-XII: станом на 11 червня 2008 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 34. — Ст. 451.
16. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 49. — Ст. 2048.
17. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Закон України від 18 жовтня 2006 р. № 251-V // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 50. — Ст. 496.
18. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / [за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика]. — К.: Конус-Ю, 2007. — 735 с.
19. Рейтинг: в Україні найгірший показник корупції [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://5.ua/newsline/139/0/59942/>
20. *Серегина В.В.* Государственное принуждение по советскому праву / В.В. Серегина. — Воронеж: Из-во Воронежского ун-та, 1991. — 120 с.
21. *Хавронюк Н.* Антикоруупция: «Как ни складывай детали — всё выходит пулемёт» / Н. Хавронюк // Юридическая практика. — 15 декабря 2009 года. — № 50(625).

РЕЗЮМЕ

В публикации анализируются антикоррупционные новеллы, направленные на ограничение научной и преподавательской деятельности государственных служащих. Обобщается тезис, что указанные виды деятельности не имеют коррупционного характера, а их ограничения противоречат нормам Конституции Украины.

SUMMARY

Anti-corruption novels directed to limitation or scientific and teaching activities of government officials are analyzed in the publication. A point that abovementioned activities are not of corruption nature and their limitation contradicts the norms of the Constitution of Ukraine is substantiated.

*Рекомендовано кафедрою
теорії та історії
держави і права*

Подано 06.01.10